

Prešovská univerzita v Prešove

Pedagogická fakulta

**VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ
IV.**

Medzinárodný nekonferenčný zborník

Renáta Bernátová, Tetyana Nestorenko (Eds.)

PREŠOV 2019

**МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УЧНІВ
В СИСТЕМІ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ**

**LEARNERS' SKILL FORMATION MODEL OF INTERCULTURAL
COMMUNICATION IN THE SYSTEM OF MULTICULTURAL EDUCATION**

*Валентин Молодиченко, Наталія Молодиченко
Valentyн Molodychenko, Nataly Molodychenko*

Анотація

В статті висвітлюється проблема полікультурної освіти в сучасному глобалізаційному суспільстві, аналізуються підходи до визначення поняття «полікультурна освіта», її ідея, мета, завдання та значення реалізації у процесі формування особистості молоді. Розглядається структура та функції полікультурного освітнього середовища як поля реалізації процесу виховання у полікультурному глобалізаційному суспільстві, представлена модель формування навичок міжкультурної комунікації учнів.

Abstract

The article covers the problems of polycultural education in a modern globalized society, analyzes the approaches according to the definition of "polycultural education", its idea, purposes, objectives and meanings in the process of youth formation. It considers the structure and functions of the multicultural educational environment as a field for the educational

process and its realization in a multicultural globalized society, including the skill model of intercultural communication for learners.

Ключові слова: полікультурна освіта, полікультурне виховання, цінності, полікультурний освітній простір, міжкультурна комунікація, модель формування навичок.

Keywords: polycultural education, polycultural training, values, polycultural educational space, intercultural communication, skill model.

Вступ

Умови геоекономічної та геокультурної ситуації сьогодення вимагають від людини вміння налагодження взаємовигідного діалогу з усіма суб'єктами загального життєвого простору, побудови гуманітарних міжкультурні взаємин з представниками різних культур, країн, етносів, націй. Світові інтеграційні процеси спонукають до взаємодії соціумів, що є носіями різних систем цінностей, уявлень про життя. Вони проявляються у моральних нормах та законах, звичаях, мові, духовній та матеріальній культурі. Активне впровадження ідей полікультурності сприяє формуванню у людей готовності співпрацювати один з одним у багатоетнічному середовищі. Разом із утворенням багатоетнічних суспільств виникали й проблеми, пов'язані з уміннями жити всім разом в однакових умовах, на одній території. Тому ще в кінці XVIII – на початку XIX століття в європейських країнах почали шукати нові шляхи, які б допомогли мирно співіснувати різним народам.

Проблема полікультурного виховання та освіти посідає чільне місце в науковому доробку видатних зарубіжних та вітчизняних учених. Зокрема визначено науково-теоретичні основи полікультурної освіти (О. Аракелян, В. Борисов, О. Гуренко, М. Данілевський, Г. Дмитрієв, В. Єршов, О. Ковальчук, Т. Менська, В. Ніке, Дж. Пайк, К. Слітер, О. Сухомлинська, М. Хайруддінов, Р. Хенві, Ю. Яковець); передумови впровадження основ полікультурного виховання в освітній процес України (М. Баяновська, Л. Голик, Т. Клищенко, М. Красовицький, В. Кузьменко, Г. Левченко); різні аспекти підготовки майбутніх учителів до полікультурного виховання школярів (Є. Бубнов, С. Вельгушева, Л. Волик, О. Джурицький, О. Дубовик, В. Міттер, С. Тішуліна, К. Юр'єва, Н. Якса); питання формування полікультурної компетентності вчителів та учнів (Р. Агадулін, Л. Гончаренко, В. Кузьменко, Л. Перетяга). У дослідженнях Дж. Бенкса, С. Беннет, Л. Веденіної, О. Джурицького, О. Ковальчук, І. Лощенової, В. Макаєва, З. Малькової, Г. Палаткіної, І. Тараненко полікультурне виховання розглядається як виховання соціальних, комунікативних та емпатійних умінь учнів.

Принципове значення в контексті означеної проблеми мають дослідження, присвячені проблемі виховання толерантності (О. Асмолов, О. Газман, О. Грива, О. Клепцова, А. Коржуєв, Н. Кудзієва, В. Лекторський, В. Попков, В. Сітаров, О. Соколова); регулюванню відносин людей різних національностей (Б. Ананьєв, В. Виготський, П. Гальперін, О. Леонт'єв); різним аспектам формування етнічної ідентичності і культури міжнаціональних відносин (Дж. Беррі, З. Гасанов, В. Заслуженюк, А. Здравомислов, В. Кочетков, Н. Лебедева, В. Матіс, Л. Пуховська, О. Романова, Є. Степанов, А. Ямсков).

Основною ідеєю полікультурної освіти є принцип діалогу і взаємодії різноманітних культур, який передбачає, що найбільш повно власна культура усвідомлюється лише за умови взаємодії, діалогу різних культур, коли стають очевидними та зрозумілими особливості кожної окремої культури. У сучасних умовах взаємодія культур характеризується насамперед тим, що загальнолюдське допомагає усвідомити об'єктивну цінність "свого", глибше зрозуміти його своєрідність (шляхом порівняння), виявити нові сторони функціонування і спрогнозувати розвиток. У процесі взаємодії культур зростає обсяг сприйнятих цінностей, отже, змінюється і сам характер сприйняття. Ізоляваність, прагнення до інакшості може спричинити поступову деградацію культури. Культура, що блокує контакти, зв'язки з іншими культурами, зберігає свою самобутність досить дорогою ціною, бо може опинитися в результаті такої самоізоляції поза світовою культурою.

У підходах до визначення суті полікультурності серед педагогів різних освітніх напрямків існують певні відмінності, однак спільним є розуміння зорієнтованості полікультурності на збереження розвитку всього розмаїття етнокультурних реалій та адаптацію молоді до різних цінностей при існуванні відмінних культур.

Суттєву роль в умовах полікультурної освіти відіграє вивчення загальнолюдських цінностей які є відображенням відносин, віросповідань та життєвого досвіду людини. Полікультурна освіта дає можливість глибше вивчити та усвідомити різноманіття народів, як носіїв певних національних культур. Культурні відмінності, які визначають належність людини до тієї чи іншої групи, стають найбільш реальним проявом різноманіття цінностей. Вони відбиваються у таких характеристиках, як інтереси особистості, їх перевагах та ставленні, стилях життя та світогляду.

Сучасні автори таким чином формулюють мету полікультурної освіти [5; 6; 7]:

- формування ціннісного ставлення до етнічної культури та її історії;
- створення полікультурного середовища як основи для взаємодії особистості з елементами інших культур;
- формування здібностей до особистісного культурного самовизначення;
- формування людини, здатної до активної і ефективної життєдіяльності в багатонаціональному культурному середовищі, що має розвинуте почуття поваги до інших культур, що вміє жити у злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань і переконань.

На основі мети визначаються наступні завдання полікультурної освіти, до яких належать:

- формування уявлень про культуру і розмаїття культур через залучення до культурних цінностей народів;
- формування позитивних ціннісних орієнтацій особистості у відношенні до культури, яка вивчається;
- виховання толерантного ставлення до культурних відмінностей, подолання негативних етно-соціальних стереотипів;
- розвиток вмінь та навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур завдяки міжкультурній комунікації;
- глибоке та всебічне оволодіння учнями культурою свого народу, що є необхідною умовою інтеграції в інші культури; – формування в учнів уявлень про різноманітність культур у світі та у своїй країні, виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що забезпечують прогрес людства та умови для самореалізації особистості;
- розвиток умінь та навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур;
- виховання учнів у дусі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування;

- формування в учнів уявлень про розмаїття культур у світі й у нашій країні на основі розуміння і внутрішнього сприйняття рівноправності народів та рівноцінності їхніх культур, виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей як чинника поступального розвитку світової цивілізації й самореалізації особистості; виховання представників усіх національностей на демократичних засадах взаєморозуміння, довіри й толерантності, готовності до позитивного діалогу; формування й розвиток умінь навичок взаємодії з носіями інших культур.

За М. Рей зміст полікультурного виховання слід розглядати, виходячи із таких компонентів:

- заперечення егоцентричних, соціоцентричних і етноцентричних переконань;
- зміна стереотипних уявлень і подолання упереджень, що породжують судження і дії;

- подолання бар'єрів і сприяння стосункам між людьми різного віку, мови, етнічності, культури і релігії, а також суспільними класами, інституціями, професіями тощо;

- розвиток та підтримка діалогу між особами, групами осіб і громадами, які представляють різні культури, заради досягнення позитивних результатів;

- поєднання особистісної відповідальності з колективною відповідальністю певної культурної групи, а також міжнародною спільнотою [8, с. 5].

На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії і практики під полікультурною освітою розуміють освіту, спрямовану на збереження, розвиток і взаємодію усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, що існують у певному суспільстві; на передачу цього спадку молодому поколінню, виховання толерантності і вміння жити в полікультурному суспільстві.

Виховання представників усіх національностей на засадах демократичності передбачає врахування етнічних чи національних ознак. Неоднорідність навчальних колективів вимагає реалізації полікультурності як шляху до вироблення толерантності у стосунках між представниками різних груп. Грунтуючись на загальнолюдських цінностях, полікультурне виховання має на меті формування людини, здатної до ефективної життєдіяльності в багатонаціональному та полікультурному середовищі, такої, що розуміє та поважає прояви інших культур і вміє жити в мирі і злагоді з представниками різних етносів, релігій, рас, класів тощо.

Таким чином, аналіз поглядів учених дозволяє визначити полікультурне виховання як процес ознайомлення з культурою, традиціями, цінностями інших народів, адаптацію особистості до різних цінностей у ситуації існування багатьох культур, орієнтацію на діалог культур, відмову від культурно-освітньої монополії щодо інших націй і народів, процес оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних умінь, що дозволяють здійснювати міжкультурну взаємодію на основі толерантності та взаєморозуміння. На нашу думку, полікультурне виховання слід розглядати ще й як виховання власної культури людини, ціннісного відношення до себе, оточуючих людей і навколишнього світу, її культурно-соціальної ідентифікацію.

2. Реалізація мети та завдань полікультурної освіти в умовах освітнього середовища

Освітнє середовище являє собою сукупність соціально-психологічної, педагогічної, інформаційної, технічної та інших підсистем, що забезпечують досягнення мети навчально-виховного процесу; сукупність матеріальних, духовних та суспільних умов здійснення освітнього процесу. Освітнє середовище впливає на всі підсистеми особистості:

- біологічну – щодо збереження та розвитку здоров'я;

- психологічну – забезпечення психічної стабільності, психогігієни, захисту від негативних впливів;

- соціальну – органічного включення особистості в систему соціальних відносин [10].

Полікультурне освітнє середовище – це сукупність підсистем, які цілеспрямовано забезпечують досягнення освітніх цілей учасниками освітнього процесу різних національностей і культур. Такий тип освітнього середовища є характерним для історичних регіонів із поліетнічним складом населення. Особливістю полікультурного освітнього середовища є те, що учасники освітнього процесу – представники різних національностей. Будучи носіями різних культур вони будують взаємини, спираючись на свої уявлення про взаємодію. Ці уявлення можуть не співпадати через культурні відмінності, різні системи цінностей, іншого розуміння соціальних ролей тощо.

Особливість полікультурного виховання учнів початкових класів полягає в тому, що молодший шкільний вік характеризується сприйнятливістю до зовнішніх дій. У зв'язку з активним формуванням характеру, установок, стереотипів поведінки і мислення, світогляду особистості у цьому віці продуктивно відбувається оволодіння культурою, а розуміння, прийняття та використання мов і культур близьких і дальніх народів є передумовою толерантних взаємин у суспільстві та розвитку полікультурної вихованості молодших школярів.

Полікультурне освітнє середовище являє “духовно насичену атмосферу міжособистісних контактів, що обумовлює світогляд, стиль мислення й поведінки включених у неї суб'єктів і стимулює потребу залучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей. Освітня установа з багатокультурним контингентом, що включає різновіковий, багатонаціональний і різноконфесіональний склад, покликана задовольнити освітні, соціокультурні й адаптивні потреби студентів” [9, с. 4].

Основними функціями полікультурного освітнього середовища є: ціннісно-орієнтаційна функція (формування системи ціннісних орієнтацій і відносин у процесі міжетнічної взаємодії); функція полікультурного самозбереження (дає можливість зберігати й охороняти свою індивідуальність, визначити свої етнопсихологічні і полікультурні особливості); функція соціальної адаптації (забезпечує виховання громадянина, який опікується збереженням цілісності своєї держави, а також ефективне пристосування до умов життя в сучасному полікультурному суспільстві); креативна функція (сприяє реалізації творчого потенціалу особистості через розвиток як пізнавальної, так і соціальної активності) [10, с. 114].

Реалізація змістовного компоненту полікультурної освіти передбачає запровадження у шкільний виховний простір різноманітних ситуацій: інтеграції елементів полікультурного виховання в наявні навчальні предмети, атмосфери відносин між усіма членами шкільної спільноти, позакласної навчально-виховної роботи, участі вихованців у діяльності місцевих культурних та громадських організацій. Тобто полікультурне виховання надає можливості для усіх учасників навчально-виховного процесу (учнів, вчителів, батьків, членів місцевої громади) розвивати і вдосконалювати полікультурні здатності на різних рівнях життєдіяльності шкільної спільноти. Формування позитивного досвіду міжкультурної взаємодії розпочинається з найближчого середовища особи, поглиблюється і вдосконалюється в ширших соціальних групах. Відтак кожна змістова складова полікультурного виховання містить певне коло питань, що характерні для тієї чи іншої спільноти: сім'ї, родини, друзів, класу, школи, місцевої громади тощо. Запропонована проблематика розглядається у морально-етичному, правовому, політичному та історико-культурному аспектах. Таким чином, зміст полікультурного виховання може бути представлений

знаннями про полікультурність навколишнього світу, навичками його пізнання, повагою й толерантним ставленням до етнічних, культурних, расових, релігійних та інших відмінностей, рівнем оволодіння різноманітними моделями міжкультурної взаємодії.

Важливою складовою полікультурної освіти ми вважаємо формування навичок міжкультурної комунікації яке має відбуватися з урахуванням наукових засад й авторського розробкою організаційно-методичних напрямів їх реалізації.

Тому завданням наших наукових розвідок стало конструювання педагогічної моделі формування навичок міжкультурної комунікації.

Структурно-функціональна модель формування навичок міжкультурної комунікації учнів складається з 1) мотиваційного, 2) реалізаційного (практично-діяльнісного); 3) прогностичного компонентів. Метою моделі є формування навичок міжкультурної комунікації в учнів загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів.

Основними визначеними в моделі завданнями: є сприяння розвитку міжкультурних особистостей, здатних до міжкультурного діалогу, які володіють знаннями про особливості міжкультурної комунікації і можуть забезпечити комунікативні потреби спілкування.

Важливими закономірностями процесу формування навичок міжкультурної комунікації у межах дослідження є: зумовленість формування навичок міжкультурної комунікації суспільними потребами; залежність формування навичок міжкультурної комунікації від вікових, психологічних особливостей учнів, а також від рівня їх мотивації. Визначені педагогічні засади регламентують реалізацію концепції міжкультурної комунікації: ціннісно-сміслові визначення предмету міжкультурної взаємодії учнів, критеріїв, зростання міжкультурної комунікативності; інформаційно-технологічне та матеріально-технічне забезпечення реалізації міжкультурної взаємодії; методичне забезпечення діалогу культур (інформаційно-екзистенціальна взаємодія суб'єктів); готовність педагога до формування позитивного досвіду міжкультурної взаємодії в учнів; психолого-педагогічний супровід організації міжкультурної взаємодії в закладах освіти; організація взаємодії школи, сім'ї та громадських організацій як учасників полікультурного педагогічного процесу; організація спільної діяльності і спілкування учнів різних етнічних груп і національностей у міжкультурному середовищі учнів і стану готовності педагогів до здійснення означеного напрямку професійної діяльності.

Розроблена модель формування навичок міжкультурної комунікації учнів базується на таких педагогічних умовах: взаємодія та діалог культур як основа міжкультурного спілкування (розробка і використання методик міжкультурного спілкування); особливості міжкультурного спілкування учнів; міжкультурні знання та навички спілкування в процесі проведення занять і виховних заходів.

В нашому дослідженні ми дотримуємось існуючого в науковій літературі визначення поняття «міжкультурна комунікація», багатогранний процес взаємодії в складному міжкультурному просторі, обумовлений відмінністю в поведінці комунікантів, стереотипами виховання, традиціями, звичаями, віруваннями, переконаннями, взаємодіючих культур.

Концепти культури ми визначаємо як звички, звичаї, традиції, правила і закони спілкування певного соціуму, спільноти, на основі яких формуються установки, мотивації, форми поведінки, система цінностей тощо. При міжкультурній комунікації взаємодія концептів культури утворює своєрідну площину спільного і відмінного, в якій зустрічаються головні характеристики інтерактивних культур.

Весь процес міжкультурної комунікації спирається на відповідні знання, уміння, набуті і узагальнені досвід комунікативної діяльності співрозмовників. Тому метою

підготовки студентів до міжкультурної взаємодії виступає досягнення адекватного сприйняття й усвідомлення переданої інформації, залежно від початкового значення, відповідна реакція на неї з використанням правильних стратегій, тактик, прийомів. Ключовими в даному випадку є задум, цілі, мотиви, інформація та знакові системи носіїв національної культури.

Процес формування навичок міжкультурної комунікації ми розглядаємо як цілісну та багаторівневу систему, тому важливим етапом нашої роботи є визначення, дослідження та забезпечення організаційно-педагогічних умов цього процесу.

Термін «умова» розглядається як необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення будь-чого або сприяє будь-чому, суттєвий компонент комплексу об'єктів, за наявності якого відбувається існування певного явища.

В нашому дослідженні організаційно-педагогічні умови формування навичок міжкультурної комунікації – це особливості навчально-виховної діяльності, які сприяють ефективності означеного процесу.

Висновки

Актуальність питання полікультурної освіти в сучасний період розвитку українського суспільства зумовлена побудовою глобального співтовариства, створенням відкритого демократичного суспільства, розвитком соціальної сфери, розширенням меж спілкування з іноземними громадянами, відродженням національних традицій. Полікультурність стає основоположним педагогічним принципом, що відображає культурне середовище, зосереджено на взаєморозумінні і культурному обміні, підкреслює загальнолюдський характер наукових знань.

Полікультурна освіта передбачає адаптацію особистості до різних цінностей у ситуації існування багатьох культур, орієнтацію на діалог культур, відмову від культурно-освітньої монополії щодо інших націй і народів, оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних, емпатійних умінь, що дозволяють школяреві здійснювати міжкультурну взаємодію, виявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно інших носіїв.

Теоретичний аналіз досліджень із проблеми дозволив уточнити зміст поняття „полікультурне виховання молодших школярів”, яке розглядається як процес культурно-соціальної ідентифікації особистості школяра, спрямований на формування уявлення особистості про винятковість своєї культури, ознайомлення з культурою та цінностями інших народів, прищеплення учням поважного ставлення до іншого способу життя, цілеспрямоване формування практичних навичок взаємодії з оточуючими культурами на основі розвитку особистісних та соціальних якостей, комунікативних та емпатійних умінь молодшого школяра для життя в суспільстві. Виявлено наступні педагогічні умови полікультурного виховання молодших школярів : першою умовою ефективного здійснення полікультурного виховання є створення полікультурного освітнього середовища для формування полікультурної спрямованості особистості учня.

На основі проведеного аналізу узагальнено такі особливості можливого інтегрування полікультурної освіти:

- системна реалізація в єдності знаннєвої парадигми та упровадження інтерактивних форм і методів, спрямованих на формування полікультурної компетентності;

- на перебіг процесу ефективно впливає комплекс чинників – етнічний, релігійний, гендерний, віковий, соціального походження, регіон проживання, доступ до інформації тощо;

- зміст полікультурної освіти є оптимальним, якщо враховується соціокультурний контекст певного середовища, але незмінним є акцент на формуванні толерантної поведінки учнів на засадах громадянської відповідальності та соціального партнерства;
- для успішної реалізації полікультурної освіти необхідним є взаємодія усіх інституцій, що дотичні до вирішення питань оволодіння особистістю багатовимірністю сучасного світу як основи набуття полікультурної компетентності.

Література

1. Біла книга з міжкультурного діалогу Ради Європи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/4580>.
2. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої школи України. Аналітичний огляд та рекомендації. / [За ред. О. Гриценка]. – К.: УЦКД, 2001. – 55 с.
3. Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога: монографія / Л. О. Хомич, Л. Ю. Султанова, Т. О. Шахрай. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 212 с.
4. Закон України «Про національні меншини». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
5. Бойченко В. В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук: спец. 13.00.07 “теорія та методика виховання” / Бойченко Валентина Василівна. – Херсон, 2006. – 28 с.
6. Агадуллін Р. Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3. – С. 18-29.
7. Класний керівник і батьки: забезпечення партнерства і співпраці: збірка матеріалів з досвіду роботи / Укл. А. І. Тюпа. – Миколаїв: ОІППО, 2012. – 48 с.
8. Multicultural education [Electronic Resource] / Council of Europe. – Strasbourg, 2000. – Available at: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/EducInter_en.asp.
9. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10 / Грива Ольга Анатоліївна; АПН України, Інститут вищої освіти. – К., 2008. – 32 с.
10. Богданов А. И. Поликультурная образовательная среда / А. И. Богданова // Современные наукоемкие технологии. – 2011. – № 1 – С. 113-115.

Information about authors:

Valentyn Molodychenko – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Ukraine, E-mail: molodychenko@gmail.com
Nataly Molodychenko – Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Ukraine, E-mail: molodychenko.natali@gmail.com